

על דו-שיח בין הציבור האמוני לבין החילוניים (ב')

הנחות יסוד אחדות לקראת ניסיון של קירוב לבבות

דב לנדאו

תופעות כאלו (למשל בסיפור "הומו פאבר" למכס פריש, ועוד הרבה).

ההלכה מצדה אינה מקילה ראש בנושאים אלה, ואף אינה מקילה על חוק המדינה. עובדה היא שחוק המדינה ניתן לשינוי על-פי רצונותיהם המתחלפים של בני-האדם, בעוד שאת ההלכה אפשר לכל היותר לפרש. עובדה היא גם, שקיומה של ההלכה מעוגן גם בהיסטוריה וגם במציאות הממשית, במציאות הרוחנית, וגם בזו החברתית, וכמובן אף בדתית. פירוש הדבר הוא, שההלכות רשומות במאות אלפי ספרים הפזורים ברחבי העולם. אין כל אפשרות למחוק או לשנות הלכות המצויות ברמב"ם, ב"שולחן ערוך" או בספרי הלכה אחרים, מפני שהשינוי שנבצע היום לא יפעל על ההלכות הקדומות בשום פעולה. הלכה משתנה רק אם השינוי נעשה בדרך המקובלת על ההלכה עצמה, ואם הוא בא ממנה ומתוכה תוך שמירה על עקרונותיה ועל רציפותה, ובתנאי שהוא מתקבל על הציבור השומר על קיום ההלכות. שום פסיקה של בג"ץ אין בכוחה להשפיע על ציבור שומרי המצוות, הממשיך לקיים את ההלכה כנתינתה, אף לאחר פסיקות בג"ץ חוזרות ונשנות.

לדברים אלה נובעת משמעות מרחיקת לכת, שכל המבקש לשנות משהו בהלכה חייב להתחשב בה. מן הטעמים הנוכחים אין שום אפשרות לבטל את קיומה של ההלכה, ומובטח שתמיד יימצאו יהודים שיחזרו לספרים הראשונים ודרכם אל ההלכה כהווייתה וכהלכתה. הדבר הוא כבר על-ידי עמים רבים, והם ידעו היטב שאין אפשרות להכחיד את הרוח היהודית המגולמת בהלכה, אלא אם כן הם הורגים את היהודים עצמם בלי להשאיר מהם שריד. אבל, הואיל ותמיד נשארו שרידים לאחר כל ניסיון כזה, התחוללה פריחה חדשה לקיום ההלכה. תקופתנו אינה אלא אחת מתקופות פריחה אלה.

ל אחר הדיון המפורט, בחלקו הראשון של המאמר¹, בעקרונות המקופלים בבסיס הקונפליקט בין התרבות הדתית לחילונית, נמקד בחלק זה של המאמר את מבטנו בנקודות הקונקרטיות שלו. נדון כאן בשלושה מוקדים של הקונפליקט: הכשרות, השבת והמועדים ודיני האישות. אם ברצוננו לשמר במידה כלשהי את תרבותנו ברוח העקרונות שבהם דנו בחלק הראשון של המאמר, ואם, יחד עם זה, מבקשים אנו לאפשר לשני הצדדים של הקונפליקט לחיות כל אחד את חייו על-פי הבנתו, אין לנו מנוס מלמצוא דרך של "הפרדת כוחות".

בהפרדת כוחות זו אין הכוונה להפרדת הדת מן המדינה. בצעד קיצוני כזה אין המדינה היהודית יכולה להסתכן, ודאי לא כל עוד היא מצויה במצב של התהוות, עם כל הבעיות הקשות הנובעות משלל גוני העלייה, כאשר ברבים מן המקרים אפילו עצם יהדותם של העולים אינה בטוחה. נוסף לכך, יחסו של החוק הישראלי עדיין גמיש מאד, והוא טרם נתן תשובה מוסכמת על שאלת "מיהו יהודי", ואף לא על שאלות של נישואין, גירושין, עגינות, קבורה וימי מנוחה, ולא על שאלות רבות אחרות הקשורות קשר הדוק להלכה. חייב להיות מובן לכול, שבשום אופן אי-אפשר להשאיר חלל תחיקתי רחב כל-כך פרוץ לכל רוח. בחלל כזה נישואי אח עם אחותו או עם בתו לא יהיה חזון נפרץ. הספרות העולמית כבר רואה את הקשר בין המציאות של ימינו ובין

פרופ' דב לנדאו מלמד ספרות עברית וספרות משווה באוניברסיטת בר-אילן. מספריו: "היסודות הריטמיים של השירה" (הוצ' שוקן, 1970), "ממטפורה ועד סמל" (הוצ' אוניברסיטת בר-אילן, 1979), "שירת הגבהות במעמקי הזמן" (מחקר בשירת אורי צבי גרינברג, הוצ' משרד החינוך והתרבות, 1983), "מסגנון למשמעות בסיפורי ש"י עגנון" (הוצ' עקד, 1988). ד"ל פרסם גם בחוברות קודמות של נתיב.

1 ראה גיליון נתיב, מאי 1997.

מן האמור ברור, כי גזרה היא שההלכה תטריד עוד זמן רב מאוד הן את הציבור החילוני והן את המחוקק הישראלי. בגלל העובדה שאין היא ניתנת לביטול, יצטרך כל מחוקק חילוני יהודי, וכן כל ציבור יהודי אפילו הוא אתיאטיסטי, וכן גם כל ממסד הקשור בעם הזה, להתחשב בקיומה של ההלכה, ויהיה זה מרגיז את המתנגדים לה ככל שיהיה. במסגרת עם ישראל אפילו חיסול הדתיים לא יעזור, מפני שדתיים חדשים יקומו בעוד דורות אחדים מתוך בניהם ובני בניהם של החילונים, וגם אם יהיו אלה מועטים, הם יחדשו את חייה העקשניים והטורדניים של ההלכה.

העיתונות מרבה לדבר על כפייה דתית, כלומר, על המיעוט הדתי במדינה הכופה, כביכול, חוקים מיושנים על כל האוכלוסייה. בעיקרן, מכוונות טענות אלו כלפי חוקים שנחקקו כתוצאה ממשא-ומתן קואליציוני בין המפלגות הדתיות למפלגת השלטון. לפעמים השיגו המפלגות הדתיות חוק זה או אחר ממפלגות הימין, ולפעמים ממפלגות השמאל. כך או כך, כל אלה הושגו במשא-ומתן, ובדרך של חקיקה דמוקרטית ולגיטימית. כל מי שטוען שמדובר בניצול מחפיר של המשא-ומתן לשם סחיטה בלתי מוסרית, אינו רק פוסל מכל וכול את עקרונן המשא-ומתן הדמוקרטי, אלא אומר גם, שהמציעים לדתיים ויתור כלשהו, משלמים למעשה שוחד. כידוע, נותני שוחד עוברים על החוק לא פחות מאשר מקבלי השוחד, ויש להעמיד לדין גם את אלה וגם את אלה. משום-מה, מעולם לא שמענו שאחד מן הצדדים במשא-ומתן, חילוניים או דתיים, הועמד לדין.

מבט קצת יותר מעמיק בנידון מגלה כי כפייה מתמדת ומחניקה הרבה יותר, תוך הפרת החוק, התנהלה כמעט תמיד דווקא בכיוון ההפוך, ובעוצמה הולכת וגוברת. כפייה זו, שאמנם נעשתה לרוב בדרכי עקיפין, לא הותירה פתח מילוט באף לא אחד מן התחומים שבהם התרחשה: בצבא, בבתי-החולים, במקומות העבודה, בבתי הספר הכלליים, במוסדות הרשות המבצעת, ולאחרונה אף בכל ערכאות בתי-המשפט. כפייה זו נגד הציבור הדתי איננה ישירה, ולכן קשה מאוד להתגונן מפניה. יתר על כן, היא מתנהלת מאחורי העמדת-פנים של "חייה ותן לחיות", תוך התעלמות מן העובדה שמי שמנהל את חייו כראות עיניו, בלי לברר אם דרכו אינה פוגעת ברגישותם של אחרים, כופה בעצם את דרכו עליהם.

★

נושאים חשובים מונחים על סדר היום הציבורי ומחכים לפתרונם. הנושא של גיוס בני ישיבה מעוררת בעיה קשה גם בציבור הדתי-לאומי, אלא שאצלו מהות הבעיה היא טכנית בעיקרה. בציבור החרדי הקיצוני בעיה זו כאובה הרבה יותר, מפני שיש בה גם עיכוב אידאולוגי. לכן נראה לי, שבציבור החרדי הקיצוני ביותר יש להשאיר את הסטטוס-קוו על כנו כמו שהוא, מה גם שמדובר במספרים קטנים ביחס למספר כלל המתגייסים. גם אצל הציבור הדתי-לאומי וגם אצל הציבור החרדי המתון אפשר לשמור על הסטטוס-קוו ביחס לגיוס לישיבות ההסדר. אשר לפנייה של הבנים בציבור זה אל הישיבות הגבוהות, יש להקים ועדה שתקבע, על-פי קריטריונים של כישרון ויכולת, מי ומי מהמבקשים יתקבל.

נראה לי שבעיית הקבורה של לא-יהודים, או של ספק-יהודים, עם כל הקושי שבה, פתרונה קל. יש לייחד בכל בתי-הקברות חלקה מיוחדת, נאה ומטופחת, ושם להקצות קברים לא רק למי שאינו יהודי או שהוא בספק, אלא גם לבן/בת הזוג, גם אם בן הזוג היהודי נפטר תחילה. סידור כזה מאפשר לקבור יחד בני זוג מעורבים, ומונע את הוויכוחים והמריבות שאינם מביאים כבוד לא למשפחה הדורשת את מה שהרבנות אין בידה לתת לה, לא לחברה-קדישא הכבולה על-ידי ההלכה ולא לדת.

אבל הבעיה הניצבת במרכז הקונפליקט החילוני-דתי היא, ללא ספק, בעיית "מי הוא יהודי". בעיה זו חשיבותה גדולה כל-כך, שאין בשום אופן לדון בה במסגרת רחבה כבעיה אחת מני רבות, והיא מחייבת דיון נפרד וייחודי, בראש ובראשונה מן הבחינה ההלכתית על כל היבטיה, וכן מהבחינה התרבותית-אנטרופולוגית, הפסיכולוגית, הסוציולוגית, הפוליטית, המשפטית והחברתית-אקטואלית. חשיבותה של בעיה זו לכל הווייתה של מדינת ישראל גורמת לכך שוויתור על אחד מצדדיה פוגם בדיון כולו.

מעניין שבעוד שהבעיות הקטנות, שהוזכרו לעיל, נופחו ללא שיעור בוויכוח החברתי-פוליטי על-ידי אנשי תקשורת אינטרסנטיים, הרי שמבעיה זו, שהיא חשובה באמת ובתמים, התעלמו הכול, העלימו אותה והפחיתו בערכה ובחשיבותה הגורלית לעם ישראל, לתרבותו ולעתידו. נראה שהחברה הישראלית פוחדת מן האמת, ואינה מעזה לנגוע בבעיות האמיתיות, ועל כן מלאה את החלל בטיפול בבעיות הטריטוריאליות. מכל מקום אפשר גם, שדווקא בגלל חשיבות הנושא ומורכבותו, חששו רבים לטפל בו.

מסיבה זו עצמה גם אנו לא נוכל לעסוק בו כאן במסגרת מצומצמת זו, ונתרכז בשלוש הבעיות החשובות אף הן, העומדות במרכז הדיון בשנים האחרונות, שגם בהן יש כדי לשקף את עיקר הקונפליקט הדתי-חילוני: פְּשָׁרוֹת, שבת ודיני אישות.

שני התחומים הראשונים חשובים לאנשים דתיים באופן מיידי, משום שבלא שימולאו דרישותיהם בתחומים אלה, תישלל מהם האפשרות לנהל את חייהם על-פי הציוויים של השקפת עולמם, לקיים כראוי את מצוות דתם, וליהנות מחופש דת מלא, שהוא אחד מעקרונות הדמוקרטיה הבסיסיים ביותר. התחום השלישי, דיני אישות, חשיבותו אינה רק עבור מי שמנהל אורח חיים דתי, אלא לכל יהודי או ישראלי שאינו רוצה למחוק לחלוטין את הלאומיות הישראלית-יהודית, ורוצה לשמור על אחדות כלשהי בין בני האומה היהודית בארץ-ישראל ובתפוצות.

הפְּשָׁרוֹת

בעיית הכשרות בישראל שני היבטים עיקריים. האחד קשור בהונאה מפורשת המציגה בפני הציבור הדתי מצרכים כשרים, ואף מדביקה עליהם כתבי הכשר מזויפים, על אף שאינם כשרים כלל ועיקר. בכל מדינה מתוקנת דינה של הונאה כזאת היא ככל הונאה, שהיא עוון פלילי הגורר אחריו ענישה הולמת, וכמובן גם תשלום פיצויים למי שניזוק בגינה. בעיה מתעוררת במקרה כזה רק

דתי לא יוכל לאכול בצבא, שעה שהמדינה מחייבת אותו לשהות שם תקופות ארוכות. דברים אלה אמורים, כמובן, גם לגבי השירות במשטרה, ואף ביחס לאישפוז בבתי-חולים. מניעת האפשרות מכל הדתיים לשרת במשטרה היא קיפוח בעליל, ורק מניעת האפשרות להתאשפז בבית-חולים חמורה ממנו. דומה כי מיותר להאריך בנושא זה, שכן אין רבים החפצים לכפות את הטרף בצבא או בבתי-חולים, ולגרום לדתיים לוותר על זכותם לקבל מזון. דבר זה מקבל חיזוק גם מהעובדה, שלפי רוב הסקרים כ-60 אחוזים מהציבור מעוניין במזון כשר.

השבת

בעיית השבת ושמירתה מסובכת וחמורה הרבה יותר מבעיית הכשרות. בעיון קל מתברר, שבכל מקרה כמעט, שבו מתחללת השבת על-ידי הממסד, קיימת כפייה חילונית דורסנית ורבת-היקף על האדם הדתי, הנמצא מקופח ביותר. מצער מאוד שגם בעלי הרצון הטוב שבציבור החילוני אינם מבינים את עומק הבעיה.

לבעיה זו שלושה צדדים. צד אחד של הבעיה פשוט ומובן לכול, ונראה שיש לגביו קונצנזוס מלא, לפחות מן הבחינה התיאורטית. הכול מודים שאין לחייב ישירות שום אדם דתי לעבור על אחת ממצוות התורה. והנה, על אף הקונצנזוס-להלכה, נתקל האדם הדתי בקשיים רבים בגלל חוסר הבנה לגבי מהותן של המצוות. לעתים קורה, שיחידה צבאית השווה בשדה מעוניינת להגיע למחנה בשבת אחר-הצהריים לפני חשכה, כדי להשתחרר מוקדם יותר. חיילים דתיים אינם יכולים לשתף את עצמם לא בהכנות לנסיעה ולא בנסיעה עצמה, ומעכבים בשל כך את הרוב החילוני. חייל דתי הממלא תפקיד ייחודי כגון אפסנאי, שצריך לקבל ציוד, לרשום אותו ולחתום על שוברי קבלה, עלול לעכב את כל היחידה. יש אמנם תמיד מי שמוכן למלא את מקומו בשבת במקרים מסוג זה, אבל קשה מאוד להסביר לו מדוע אין יהודי דתי יכול להסכים לסידור זה. לי עצמי קרה, יחד עם חייל נוסף, שנדרשנו לפרק את האוהל בשבת, ומאחר שלא הסכמנו לעשות זאת, הושארנו בשטח עד שעה שתיים-עשרה בלילה, במרחק של כחמישים קילומטרים מכל יישוב. היו כמובן מספר חיילים דתיים בגדוד שלא עמדו בלחץ, גם של החברה וגם של הפיקוד, פירקו את אוהליהם ונסעו עם כל הגדוד. האם הם לא היו קורבנות לכפייה שכפתה עליהם חילול שבת?

אם רוצים להימנע מכפייה מן הסוג שתואר כאן, חייבים למנוע חילול שבת קולקטיבי מכל חיילי הגדוד. מה שכל אחד עושה לעצמו זה עניינו הפרטי, אבל הפעולות הקולקטיביות תמיד גורמות לקיפוח או למתח חברתי קשה. שחרור הדתיים מפעולות שכל היחידה חייבת בהן יוצר מתח קשה למדי. בשעה שכל היחידה עסוקה בפעילות ורק הדתיים משוחררים, מתפתחת כלפיהם קנאה קשה, מתייחסים אליהם כאל משתמטים. החייל הדתי, שאינו מוכן לוותר על עקרונותיו ועל זכותו הטבעית, מוצא את עצמו מאוים ביחידתו, שבה הוא צריך לשרת עשרות שנים. כך הדבר בשירות מילואים. אשר לשירות סדיר, כאשר החיילים חיים יחד שנים ארוכות, שם הדברים חמורים עוד יותר.

כאשר המוכר בעצמו איננו יודע שמכר דבר שאיננו כשר. מכל מקום, גם במקרה זה נראה, שהאחריות היא על המוכר. אם אין לו דרך אחרת להבטיח שהמכירה תהיה נקייה מכל הונאה, עליו להחזיק משגיח כשרות, שיבטיח את כשרותן של הסחורות המסומנות ככשרות. הואיל ובמדינת ישראל מקובל שכל מה שאין עליו סימן מפורש שאינו כשר נחשב לכשר, חובה על כל המוכרים לדאוג לכך שכל סחורה שלא סומנה תהיה כשרה.

נראה שזכויות הקונים מקיפות עוד יותר. חנות המוכרת מצרכים מסוימים עם הכשרים, ומצרכים אחרים בלעדיהם, עלולה בהחלט להכשיל את הלקוחות שאינם מוכנים לקנות סחורה שאין לה הכשר. אם בין הסחורה שאינה בהכשר מצויים גם מצרכים שאינם כשרים כלל, הקָשֶׁל גורלי ממש. אדם המוצא בחנות מצרך בהכשר ידוע מניח שכל המצרכים הזהים מסווגים באותו הכשר, ואין הוא אמור לבדוק כל פריט בנפרד. כך ייתכן בהחלט, שאדם ייקח כמות גדולה של סחורה בהכשר, שבתוכה יהיו גם כמה פריטים שהם טרף ממש. אמנם, מי שקונה דבר איסור, האחריות חלה עליו והוא אשם בעליל, אבל יחד עם זה אין גם ספק שהחנות המוכרת כשר וטרף במעורב מכשילה את לקוחותיה ואינה יכולה לרחוץ בניקיון כפיה.



כבר קרה לאנשים תמימים, המעוניינים לשמור על כשרות אבל אינם מתמצאים בסבך תחבולות המסחר, שנכנסו לחנות של מזון טרף שהאזהרה "לא כשר" נכתבה באותיות קטנות מדי, וקנו סחורה שלא חפצו בה. לא פעם בעלי חנויות אלה אינם מוכנים להחזיר את הכסף תמורת סחורה כזו, שנמכרה במרמה, בטענה שאין מחזירים דברי מזון. קשה לאמוד את הנזק שנגרם לאדם דתי, כאשר הוא נכשל בבשר טרף. מדובר כאן בנזק רגשי-נפשי, שאינו נמדד באמות מידה רגילות של כמות, איכות או מחיר כספי. מי שאינו מרגיש את חוסר האונים של אדם דתי מול חומת האדישות לצרכיו, קשה מאוד להסביר לו את טיבה של הרגשה זו.

זכותו של אדם לקנות כל מה שלבו חפץ תקפה רק כל עוד אין הדבר גורם נזק לזולתו. לשם משל, נזכיר נוהג ידוע בכל האוניברסיטאות. מקובל בכל השיעורים שאין משנים את זמנו של שום שיעור אף לא ברבע שעה, אפילו בגלל תלמיד אחד שאין הדבר נוח לו. אין עושים שינוי כזה אפילו כאשר אין אפשרות לשאול את פיו של תלמיד אחד. אין כאן בכלל שאלה של רוב. גם הרוב, ואפילו מדובר ב-99 אחוזים, כפוף לחובה זו שלא להזיק לזולת בשום אופן. זכות טבעית זו של כל אדם, שלא להיזק בגופו ובנפשו, גוברת על זכותו של אדם שלא יצטרך להימנע ממילוי מאווייו. מסיבה זו, אותם אנשים חילוניים העומדים על זכותם לקנות בשר טרף דווקא יכולים לעשות זאת בחנויות של ערבים נוצרים, שבהם מוכרים ממילא בשר מסוג זה.

יש לענייננו היבט נוסף, והוא הנזק הרוחני-נפשי הנגרם לכל יהודי דתי בגין כפיית רצונו של מיעוט אוכלי החזיר, מטעמים שבאידאולוגיה, על הפרהסיה הישראלית. ואולם, עניין מקומו בדיון בפרהסיה הקשורה בעיקר בנושא השבת. בעיה אחרת של הכשרות קשורה בשירותים הניתנים על-ידי המדינה לכלל האוכלוסייה. לא יעלה על הדעת שאדם

ביחידות הקטנות השוהות בשדה, פעמים ש"הרוב", שאינו אלא מיעוט מבוטל, מונע מן החיילים הדתיים מזון בשבת. האחראים מעמידים ביום שישי את התבשילים על האש לפי הוראות הרבנות הצבאית, כדי שכל חייל יוכל לאכול ממנו בשבת. והנה, החבריה תפסו ארנבת בשדה או הביאו תרנגולות או חלב ממשק סמוך, וביקשו להכניס לארוחת לילה. מורידים את הסירים מן האש, עושים את מלאכתם, ובעוד הם מיטיבים את לבם הם מטריפים כמובן את הכלים. אחר-כך מחזירים את הסירים שנועדו לשבת, בלי לתפוס כלל שהם לא רק שהטריפו את כלי המטבח, אלא גם פסלו את כל המזון של השבת, לפחות בשביל הדתיים. כפייה זו של הנורמה החילונית על הדתיים היא בבחינת מעשה של יום-יום בצבא, והיא מתרחשת באינסוף תחומים. על אף שהיא מהווה פגיעה חד-משמעית בחופש הדת, אף לא אחד מלוחמי החופש יוצא להגנת המקופחים. המצב דומה מאוד בבתי-החולים. ואולי שם הוא חמור אפילו יותר, מפני שמדובר לעתים בחולים חסרי אונים, שאינם מסוגלים לגשת למטבח כדי לבדוק מה מתרחש שם. גם אם יש משגיח, וגם אם להלכה הכול מתנהל שם כראוי, קיים תמיד פחד שמא יש שם אדם שהשבת או הכשרות אינם חשובים בעיניו, והוא עלול לקלקל הכול. אין פלא שחולים דתיים רבים אינם סומכים על המטבח של בית-החולים, ומוותרים על מזון חם בשבת. מצב זה אינו רק בבחינת קיפוח, אלא כפייה בוטה של החילונית על הציבור הדתי.

★

הכול יודעים שמקומות עבודה, שקיבלו היתר ממשלתי לעבוד בשבת מסיבה זו או אחרת, או מפעלים המערימים על החוק ועובדים בשבת, אינם ששים לקבל לעבודה אנשים דתיים. האמת היא, שמסיבה זו נמנעים אנשים דתיים מלעבוד במקומות מן הסוג הזה. הם יודעים יפה כמה קשה להתמודד עם הדרשה ליטול חלק שווה בעבודת המפעל ולהיות כמו כולם. דוגמה נוספת של כפייה חילונית עקיפה נגד הדתיים.

במפעלים כאלה קיימת גם בעיה חמורה עם התוצרת. מי שקונה סחורה של מחללי שבת נחשב כמי שמסייע בידי עוברי עברה, כי הוא תומך בהם בכספו. יש כאן גם בעיה מצפונית קשה. הכול מבינים כי מי שקונה סחורה גנובה הוא עבריין. מה שלא הכול מבינים הוא, שמבחינתו של אדם דתי, קניית סחורה שנוצרה תוך חילול שבת היא למעשה אותו דבר. ועתה, אם יסרב הציבור הדתי לקנות סחורה כזאת, ויפעיל לחץ כלכלי לגיטימי על המפעלים באמצעות כוח הקנייה שלו, תתחולל סערה ממש. זעקת החמס תטען שהדתיים משתמשים בחרם כדי לכפות את מבוקשם.

ומכאן לבעיה קשה ביותר, שנוגעת לחילול שבת על-ידי הממסד, או על-ידי גורמים הנתמכים בכספי ציבור. אין חולק על כך שבאמצעות תשלום המיסים הופכים כל האזרחים שותפים ברכושה של המדינה. גם הציבור הדתי שותף בכל הרכוש, לפחות בהיקף של 25 אחוזים. לפי ההלכה, שמירת שבת אינה חלה על גופו של האדם בלבד. האיסור של חילול שבת חל גם על בהמתו של אדם, על מסחרו, על מפעליו ואף על כל מקנת כספו. אסור לאדם

להעביד בשבת לא את פועליו, לא את בעלי החיים שלו, לא את מכונותיו ואף לא פרט כלשהו מרכושו, גם אם מדובר ברכוש חלקי. דבר זה נאסר אפילו במקרים של שותפות עם מי שאינו יהודי. בעניין זה מן הנמנע ללכת על-פי הרוב. בשותפויות עסקיות חייבים כל הדתיים לפרק את השותפות בינם ובין כל הסוגים של מחללי השבת ברכושם. רבים מן החרדים אינם משתמשים בשבת בחשמל מפני שייצורו כרוך בחילול שבת. הואיל ואי-אפשר לפרק שותפות של האזרחים במדינתם, מפני ששותפות זו כפויה על כל האזרחים, הכפייה החילונית אינה מאפשרת לציבור הדתי לקיים את השבת כהלכתה. נראה בעליל שכפייה זו אינה מתיישבת בשום אופן עם הרעיון של חופש הדת.

וכך, באלף דרכים, כופה הציבור החילוני על האדם הדתי לחפש דרכי התגוננות. אין זו אפוא סתם קפריזה של הדתיים הנאבקים על כל מקרה של חילול שבת ברכוש הציבור. בשעה שהרוב כופה חילול שבת על רכושו של האדם הדתי, לא נותר לו אלא להיאבק בכל האמצעים העומדים לרשותו. עצוב הדבר כשמתקבלת תמונה, כאילו הציבור הדתי הוא שמפעיל כפייה דתית על החילוניים.

ייתכן שגם זה נכון. אבל כפייה זו מתרחשת בתוך תחום שבו הציבור הדתי שותף בשיעור גבוה למדי. כל כפייה דתית מתרחשת אפוא בתוך רכושו הלגיטימי של הציבור הדתי, ועומדת לו זכותו לקבוע מה ייעשה ומה לא ייעשה בתוך ד' האמות של ביתו. אם הציבור החילוני אינו רוצה בשום אופן לסבול מן "הקפריזות הדתיות" הללו, עליו לעשות את חשבונו, ולאפשר את פירוקה של השותפות הכפויה על הדתיים. אם אדם דתי אינו יכול לגור בבית משותף מפני שהדיירים החילוניים מפעילים בשבת את המעלית, שחלקו בה הוא לפעמים חמישים אחוזים ואף יותר. אם אינו יכול להשתמש בחשמל, אם ממילא אינו יכול לעשות שותפות עם החילוני לא במסחר ולא במלאכה, אם ממילא אי-אפשר שאדם דתי יבקר אצל חבר חילוני בשבת או שיאכל אצלו, קשה לדבר על שילוב בין חלקי האומה. למעשה, אומרים כאן לאדם הדתי כי אם רוצה הוא להיות שותף במדינה, עליו להסכים להיות שותף לכל חילולי השבת המתבצעות ברכוש הציבור, שהוא גם רכוש. פירוש הדבר הוא, שאדם דתי יכול להיות שותף שווה זכויות במדינתו אלא אם יתנהג בדברים שבמחלוקת כחילוני. זוהי כמובן כפייה חילונית אנטי-דתית, שהפתרון היחיד לה הוא שכל הדתיים ייבדלו מן המדינה באופן מוחלט, ברוח חסידי סאטמר.

★

עד היום ניסו חלק מן הדתיים לעקוף את הבעיה על-ידי התייחסות כלפי הכפייה החילונית עליהם ועל רכושם, כאילו נעשתה בדרך אלימה שאין אדם יכול להילחם בה. ברי היה להם שאם ינסו למנוע משכניהם להשתמש במעלית בשבת, עלולים היו לסכן בפועל את חייהם. התייחסות זו אינה יעילה עוד. החילוניים מגבירים את דרישותיהם לעשות ככל העולה על רוחם, בלי שינסו להתחשב בצרכים ההכרחיים ובסבל הרוחני של הדתיים. זה הגורם האמיתי למה שנקרא "הקצנה דתית". יותר ויותר נחחק האדם הדתי לדרך של סאטמר לא להכיר במדינה ובמוסדותיה ולא לקבל כל שירות ממלכתי: לא שירותי

בריאות, לא שירותי חינוך, לא הגנה של המשטרה, לא כלום.

למעשה חיים חסידי סאטמר, וכן מספר חוגים הדומים להם, במעין אוטונומיה בתוך מדינת ישראל. ואולם, אוטונומיה זו אינה שלמה. חסיד סאטמר המבקש להתפרנס, בין כשכיר ובין כעצמאי, חייב מכוח החוק לשלם מיסים ולקבל רשיונות, ולפעמים הוא נזקק לבית-חולים או למשטרה.

אם הציבור החילוני יסרב להצטרף לאמנה חברתית דתית-חילונית על-פי הנחות היסוד שנידונו כאן, במקדם או במאוחר יאלץ הציבור הדתי להרחיב את האוטונומיה הדתית לכל תחומי החיים, ולכל הציבור הדתי. הואיל ורבים ימאנו להינתק כליל מדת ישראל, אין זה מן הנמנע שבמשאל-עם על חלוקתה האדמיניסטרטיבית והדתית של המדינה, יבחרו כחמישים אחוזים באוטונומיה הדתית. הדתיים יצטרכו להסתגר במעין גיטאות-מצרן, ונהל שלטון עצמי בדומה לעיירות מנסי ומונרו בארה"ב, שכל תושביהן יהודים חרדיים. הואיל, ואי-אפשר יהיה להסתיר מפני משפט ההיסטוריה את העובדה שרוב-רובן של ההתנכלויות וההסתה נגד הציבור הדתי מתנהל על-ידי אמצעי התקשורת ופוליטיקאים מן השמאל הקיצוני, יירשמו אלה בתולדות עם ישראל כאחראים לפילוג הגורלי.

השחור הבדואי. אם הוא סולד מן הלבוש המיושן והמוזר, לטעמו, של החרדים, מן הדין שיסלוד גם מן הלבוש הערבי, היהודי, האפריקני וכו'. אם הוא מייחד את סלידתו אך ורק ללבוש החרדי ולכיפה הסרוגה, ברור שלא מדובר כאן ב"סלידה" אלא בקנטרנות מובהקת.

יש בתביעות הנגד החילונית פגם נוסף. הואיל והן צומחות במוחו של כל פרט, מספרן של תביעות אלו הוא אינסופי, ואין לדבר סוף: היום מפריעה הכיפה, מחר הפיאות, מחרתיים צורת האכילה, לאחר מכן בתי-כנסת ובנייני המקוואות ועוד. לעומת זה, הדרשות הדתיות הקיצוניות ביותר מוגבלות לשש מאות ושלוש-עשרה במספר. אף לא אחת יותר. היות וכמחצית המצוות עיקרן בהימנעות ואינן ניכרות כל-כך, וחלקן נועד לזמן שבו בית-המקדש עמד על תילו, לאמיתו של דבר מדובר במצוות מועטות בלבד. נכון שהן חודרות עמוק לתוך חיי היסודיים של האדם, ולאדם החילוני, שאינו מוכן לשלם את מחיר השותפות, הן בוודאי מפריעות ביותר, כמו למשל עניין הנסיעות בשבת. אבל, הניסיון להעמיד תביעות לעת-מצוא כנגד הדרשה הדתית היא לא רק קנטרנית אלא גם חסרת הצדקה.

דיני אישות

ה בעיות הקשורות בדיני אישות קשות ביותר להסבר, במיוחד כאשר מופנה ההסבר אל בני-אדם שאין בלבם קשב. הדבר קשה שבטתיים כאשר אין לשומעים כל הכנה עיונית, הנחוצה לשם הבנה כלשהי של ההסברים. בלי הכנה יסודית כזאת יכולים כל ההסברים להישמע כטיעונים פרימיטיביים חסרי מובן.

אכן, לציבור החילוני, שאינו אמון על מסורת ישראל, יש בעיה לא קלה בכל הנוגע לתחום זה של דיני האישות. מקורה של הבעיה בהבדלי התפיסה המהותיים. מצד אחד, האדם הדתי יודע שמעליו מצויה יישות רוחנית מטאפיזית, שהוא עצמו רק אדם ועל כן אין הוא יכול מעצם מהותו להיות סוברני וריבוני, שסופו הוא תמיד המוות, ואין בידו לעשות משהו כנגד זה ואף לא לפנות לבית-הדין הגבוה לצדק של המדינה הדמוקרטית. לעומתו, האדם החילוני רואה את עצמו בלתי-תלוי בשום כוח מחוצה לו, טוען לסוברניות ולריבונות אנושית, ואינו מוכן לקבל שום תכתיב לגבי מה שעליו לעשות או לא לעשות.

גאאותו התמימה הוא סומך רק על האדם. לשם כך הוא מעלה אותו לדרגת האלוהים, ואז הוא סבור שהוא היצור הרוחני הנעלה ביותר עלי אדמות, ואין מעליו דבר. הוא מבושם מעצמו כל-כך, שהוא משלה את עצמו שהוא ריבוני להחליט לא רק על מעשיו אלא גם על עתידו, הנתפס בעיניו כפועל יוצא ישיר ממעשיו. בחפשו הסבר רציונלי לכל התופעות בעולם, הוא מאמין שמחלות ואסונות טבע, וכל שאר פגעי בני-האדם כתאונות דרכים ותאונות עבודה, הם יד המקרה והיסח-הדעת, ובהיותן תלויות באדם ובכישורו, הוא עתיד לגבור עליהם בעזרת המדע והטכנולוגיה. לשם נוחות הוא מסיח כמובן את דעתו מעובדת המוות כאילו אינה קיימת כלל, כאותו ילד המכסה את עיניו, ואז נדמה לו שמה שאינו רואה אינו קיים.

שום תועלת לא תצמח מדין פרטי בכל אחד מן הדינים



לתופעה זו, של הכפייה החילונית על האדם הדתי, יש היבט נוסף שאמנם אין בו כפייה פיזית ישירה, אבל חשיבותו איננה פגומה. בדומה לאדם היוצא מביתו לרחוב ורואה קבוצת נערים מתנכלים לקשיש חסר-אונים ואין בידו לעשות דבר, והדילמה קשה מפני שאם לא ימחה יהפוך לשותף לדבר עברה, כך ממש היא הרגשתו של אדם דתי הרואה חילול שבת ברחובה של עיר, שמבחינת החוק יש לו חלק בו ועל כן גם אחריות למה שמתרחש בו, ואין בידו לעשות מאומה. לא צבא, לא משטרה ולא פקחים יעזרו לו, שהרי הכול סבורים שהמפגע אינו מפגע כלל. בניגוד לגמרא במסכת בבא-בתרא, ואולי אף בניגוד לחוק האזרחי של המדינה, סבורים הן השלטונות והן המידיניים בנושא, כי "הזק ראייה לא הווי הזק". אין שום ספק שיש במעשים של חילול שבת ודומיהם, ברשות המשותפת לדתיים ולחילוניים, משום כפייה חילונית, חוסר התחשבות בזולת והתעלמות מרגשותיו של ציבור המונה כרבע מתושבי המדינה.

אכן, אפשר לטעון נגדי שאני מתכחש לעקרון ההדדיות. אם אני דורש התחשבות ברגשותיהם של הדתיים, עלי להתחשב באותה דרישה עצמה מן הצד שכנגד. למשל, יש חילוניים הסולדים ממש מן הלבוש החרדי, ואפילו את הכיפה הסרוגה קשה להם לראות בלי בחילה. על פני הדברים זה נכון. ואולם, אם בודקים את העניין לעומקו מתברר, שאין בדברים שחר. לא זו בלבד אלא שלפנינו דרישה קנטרנית מובהקת. הציבור הדתי מבקש התחשבות בדברים שהוא מחויב בהם מכוח היותו דתי. לא הוא המציא את הדברים שקשה לו לשאת, ולמעשה הם כפויים גם עליו. לא מדובר כאן בקפריזה אישית ופרטית, אלא בצורך חיוני של כרבע מתושבי המדינה. אם אדם סולד מן הלבוש השחור החרדי, מן הדין שיסלוד גם מן הלבוש



נראה כי דין העגינות הנו אחד הדינים ההגיוניים ביותר בין דיני האישות. בכל התקופות קרה שבני־אדם נעלמו מביתם, מרצונם או שלא מרצונם עקב חטיפה, מלחמה, או במהלך נסיעה למרחקים. דבר זה נפוץ כל־כך עד שהוא הפך נושא בספרות, כמו "מתיא פסקאל המנוח" לפירנדלו, "הומו פאבר" ו"איני שטילר" למקס פריש. ידועים מקרים לא מעטים, שלאחר שנים רבות שבהן נחשב האיש כמי שעבר מן העולם, לפתע "בא המת בגליו". בספרות הצרפתית פותר "מת" כזה את בעייתו בעזרת גרוזן, וה"עגונה" ו"בעלה" החדש נופחים את נשמתם בשנתם, או לפעמים לשם הגברת המתח בשעת התעללותם.

בספרות העברית מרוכזים הדברים בהרבה, אך אין בכך כדי לעשותם טרגיים פחות. כמו מנשה חיים מהסיפור "והיה העקוב למישור" לש"י עגנון, החוזר לביתו ביום הברית של הבר הממזר, שנולד לקריינדל צירני אשתו מבעלה החדש, שהותרה לו על־ידי הרבנים, בניגוד לדין תורה, לא על־פי סימנים בגופו של הנפטר אלא על־פי מכתב שנמצא בבגדו. מנשה חיים אינו נוטל גרון כדי לפתור בעייתו. הוא משתוקק לקדם את מות עצמו כדי לשחרר את קריינדל צירני מחטאה הכבד.

בין כך ובין כך, ראוי לכל הצדדים שבעיית העיגון תיפתר בדרך המלך, על־ידי מציאת הבעל וקבלת גט ממנו, או על־ידי גביית עדות מהימנה (די בעד אחד) על מותו. כל הניסיונות האחרים אינם מתיישבים עם הטבע האנושי ומולכים לאסונות. אמת היא, שבעיות אלו שהחיים מעמידים בפנינו (החיים ולא ההלכה) סבוכות ביותר. גם הפתרונות קשים מאוד, אבל פתרונות קלים לעולם להוליד בעיות קשות מאלו, שאותן הם היו אמורים לפתור. נראה שזה המסר המשותף לסיפורים כמו "והיה העקוב למישור" ו"פרנהיים" לש"י עגנון, "קולונל שאבר" לבלזאק ודומיהם.



קרוב לוודאי שדברים אלה אינם משכנעים אלא את המשוכנעים בלא־הכי. אולם, כל מי שמבקש לשנות בכוח את יסודותיהם של דיני האישות, חייב לדעת שהוא מנתק את עצמו מגוף האומה. המערכת ההלכתית של דיני האישות שומרת שמירה מעולה על ליכודה של המשפחה המצומצמת מזה, ועל ליכודה של האומה הרחבה מזה. דווקא דינים אלה, בדומה לדיני שבת, ואולי הרבה יותר מהם, שמרו על ישראל כאומה לאורך אלפי שנים. גרעינה של האומה הישראלית היה מורכב תמיד מאותם אנשים שקיבלו על עצמם לפחות את דיני האישות של הנישואין ושל הגירושין. ציבור שאינו מוכן לריסון, לאירגון ולעידון אלה, ציבור שיתנתק מעיקרי החיים היהודיים, עלול להביא ניוון על הגוף הלאומי. בתחום זה של בינו לבינה, הנתון כולו לשליטה של יצר המין, רק ההלכה יכולה להביא את האדם לריסון, לארגון ולעידון תרבותיים. מי שמפנה עורף בעניינים אלה להלכה, אינו יכול לדעת לעולם לאן יגיע.

בלי כל ניסיון להאשים במפורש את צורת החיים החילונית־הפוסט־מודרנית, נתבונן רק בפן החיצוני הגלוי לכול של תקופתנו. סקירה מהירה של עמודי החדשות בעיתונים היומיים תביא מדי יום דוגמאות לתוצאותיו של

הקשורים בסוגייה זו (נישואין, גיטין, עגונות וכד') לצמצום התהום הפעורה בתפיסת העולם בין האדם הדתי והחילוני, אך מן הראוי לציין כאן מספר עקרונות, שהמערערים על דיני האישות מתעלמים מהם. חשוב מאוד לדעת, בראש ובראשונה, כי עיקר דיני הכתובה הם להגנתה של האישה. רוב הבעיות של נשים "מקופחות", כביכול, נובעות מזלזול האישה "המאוהבת" בהכנת מסמך חשוב זה. אישה הרוצה לבטח את עצמה נגד סחטנות אפשרית כלשהי, אם ידובר אי־פעם בגירושין, יכולה לעשות זאת באפקטיביות רבה באמצעות הכתובה. היא רשאית לדרוש שיירשם בכתובתה, כי במקרה והיא דורשת גט והבעל יסרב לה, יושתו עליו תשלומי מזונות מוגדלים כל־כך, שהוא לא ירצה, ואולי לא יוכל, לעמוד בהם. בכתובה היא זכאית לקבוע לא רק את תנאי הגירושין, אלא גם את תנאי החיים בצד הבעל. באמצעות הכתובה היא יכולה למנוע שלא תנושל מן הדירה, או מכל רכוש אחר, ואפילו להתנות שיתוף בגידול הילדים. כל מה שכתוב בכתובה מגן על הצרכים שלה ומחייב את הבעל ואת יורשיו אחריו.

אך אליה וקוץ בה. בדרך־כלל, בעת עריכת הכתובה, משוכנעות רוב הנשים שהאהבה עומדת לנצח, ושלעולם לא יקרה לה ולבחיר־לבה מה שקרה כבר לזוגות רבים כל־כך. רוב־רובן של הבעיות המתעוררות בקשר לדיני הכתובה אינן נובעות מן הכתובה עצמה, אלא מן הזלזול בכוחו של מסמך דתי זה. יש בכוח הכתובה למסור את האיש, כמו גם את האישה, אותם ואת רכושם, בידי הצד שכנגד. כמו־כן יכולה הכתובה ליצור ביניהם תנאים שוויוניים שאף לא אחד מהם יינזק. הכול תלוי ביחס הרציני אל הכתובה, בדרישות הנכונות שנרשמות בה, ובניסוח הזהיר והקפדני של סעיפיה.

כנגד כוחה של הכתובה, שהיא בעיקרה לטובת האישה, ניתן לאיש כוח ממקור אחר. לכאורה, יכול הוא לעכב את הגט (אם הכתובה אינה מונעת זאת ממנו). הוא גם יורש אותה במותה. שאר הבדלי הדינים נובעים מהשוני הפיזיולוגי שביניהם. עובדה היא שהאישה יולדת את הילדים, ועל־כן דיני הניאוף חמורים לגביה יותר מאשר לגביו. אמנם העונשים שהוא צפוי להם בכמה מקרים קלים יותר, כמו במקרה המכונה בימינו "בגידה", אבל טעות היא לחשוב שהכול מותר לו.

בהיותה אם, מוטלת עליה חובה כפולה: מצד אחד כלפי בעלה, אבל מוטלת עליה גם חובה חמורה כלפי ילדיה שלא יהיו פרי ניאוף. גורלם של ילדים כאלה חמור אפילו בחברות הנאורות ביותר. גם אם טרם מעשה משתוקקת אישה ללדת ילד לאהובה שמחוץ לנישואים, נחתם גורלם של ילדים אלה להיות לא רצויים לאחר ההתפכחות. יותר משהיא "רכוש" של בעלה, האישה היא רכושם של ילדיה. ספרות העולם מלאה בדוגמאות על הגורל האכזר הצפוי לילדים כאלה, על הזעם שמצטבר בהם, ועל הנזק שהם עשויים להסב לחברה האנושית, כמו אדגר במחזה "המלך ליר", "אנה קריינה" של טולסטוי, ועד הרומנים האחרונים של ימינו, כאן ועכשיו.

אגב, דין הממזרות, אם הוא מקוים, כוחו למנוע ניאוף גדול הרבה יותר אף מכוח מחלת האיידס. הממזרות הפכה לבעיה חברתית רק מן הרגע שבו ההלכה חדלה מלכוון את חיי עם ישראל.

סגנון החיים, שאינו מקבל את מגבלות המוסר ואת מגבלות ההלכה. לדוגמה:

מוצאים את בני הכפרים באירופה לא כבני-אדם נחותים, בכל מה שנוגע לתחומם של היצרים, ואף לא כבהמות, אלא אפילו גרוועים מן החיות.

אפשר לקבוע כי במצב המוסרי שבו שרוי העולם בסוף המאה העשרים, אין קיום לעם ישראל כאומה בלי ההלכות המסדירות את החיים שבינו לבינה. "הקידמה" הטכנולוגית לא תציל איש מן הגורל הזה. רק קידוש חיי האישיות יכול להציל את עם ישראל של שנות האלפיים מניוון לאומי מוחלט, שהשפעתו המזיקה תהיה ניכרת בכל תחומי החיים.

סיכום

ל הדברים שנאמרו כאן מניחים, שיש הכרח בלתי נמנע בחיים התרבותיים-הלאומיים. כבר אמרנו ששום תרבות אינה מתקיימת ביחידים, אלא בקולקטיב הלאומי בלבד. רעיון חופש הפרט הפולרליסטי הקיצוני, אם הוא מתבצע בכנות ובשלמות, פירושו אינו רק ניכור כל הפרטים זה מזה והסתגרותם בבדידותם המזוהה, אלא גם התפוררות חברתית מוחלטת, ופירוק כל היסודות התרבותיים המסוגלים לקיים אומה.

קביעה זו איננה עניין של השערה, אלא הסקת מסקנה לוגית. אם לתרבות אין קיום אלא בקהילה, ואם החופש משחרר את הפרטים מן התלות הקהילתית, המסקנה הלוגית היא שהפרטים, החופשיים ממגבלותיה של הקהילה, נאלצים לחיות בלא כל הקשר תרבותי. הנה האדם, ובמיוחד האדם היוצר ציוויליזציה, אינו יכול לחיות אלא בקבוצה בלבד. על-כן, כל העניין של הגיבוש החברתי-לאומי הוא בשבילו שאלה של חיים ומוות. על אף עובדות מוצקות אלו, רבים מבין שוחרי הקידמה והחופש של ימינו שואלים: "לשם מה בעצם נחוצה האומה, ומי בכלל זקוק למגבלות התרבות?" (ויש המוסיפים תהייה לגבי הצורך במוסר). להמוני עם ישראל, המתכחשים למסורת, אבד מה שקיים בכל עם בעולם. זה הדבר שלו קרא צירלס דרווין, בדברו על "מוצא המינים" של בעלי החיים, "יצר הקיום". ואחד-העם, בתרגומו דבר זה לתחום החברתי, קרא לו "יצר הקיום הלאומי".

הקומוניזם ניסה לבסס סיווג של החברה האנושית על חתך השכבות של הפרולטריון, הבורגנים והקפיטליסטים. היום אנו יודעים שלא היה זה אלא חלום תמים. הרעיון פשוט לא תאם את המבנה המשפחתי, השבטי והלאומי, שהוא כפי הנראה טבעי יותר לנפש האנושית הנבנית מראשיתה בתוך המבנה המשפחתי. ברית-המועצות, שאיחדה בתוך עצמה עשרות עמים, התפוררה ללאומים המסורתיים הישנים מיד כשנפלה בידיהם ההזדמנות הראשונה לכך. גם ההתרחשויות אצל עמי אירופה האחרים, ואף המאבקים של מיעוטים אחרים ברחבי העולם במזרח ובמערב, מעידים על אותם גילויים עצמם. אין תחליף ללאומיות בחברת בני האדם. דבר זה מוכח על-ידי ההיסטוריה הלאומית המשותפת לכל בני האומה, על-ידי התרבות הלאומית המשותפת להם, על-ידי התשתית הכלכלית, הפוליטית והדתית המיוחדת לכל עם, ועל-ידי העובדה שאף הדיבור, שכל ההתפתחות האנושית בנויה עליו, הוא דיבור של כל עם ועם כלשונו. כל זה מוכיח כמאה

בתאריך 26.12.96 סופר **בידיעות אחרונות** על חייל שיצא בקביעות עם צעירה, ואף ערך ביקור אצל אמה. רק במקרה, אגב עניין אחר, התברר לזוג הנדהם שהם בעצם אח ואחות. מה שהעיתון לא סיפר, ואולי זה פשוט לא נראה חשוב לעורכים, אם הגילוי בא לפני או אחרי שהזוג קיים חיי מין מלאים.

בתאריך 12.1.97 סופר **בידיעות אחרונות** על קבוצת נשים שנפלו קורבן לאשליית חיי אושר עם פועלים זרים. מה שלא נבדק על-ידי נשים רעבות לאהבה אלו הוא, האם לאהוביהן יש נשים ומשפחה בארצות מוצאם. סביר הדבר שיש ויש.

בתאריך 14.1.97 מובא סיפור **בידיעות אחרונות** על תינוקת שראשה הוטח בקיר ואחר כך נזרקה לאשפה, כנראה על-ידי אם שילדה מחוץ לנישואין.

כגולת הכותרת של דוגמאות אלה יוכל לשמש הסיפור, שמצאנו **בידיעות אחרונות** לפני חודשים אחדים, על איש צעיר, רווק כבן ארבעים, המספר לבעלת הטור "דניאלה" כי במהלך צפייה בסרט פורנוגרפי קיים יחסי מין עם הכלב שלו. הוא מבקש לדעת אם בעקבות מעשה זה הוא נחשב להומוסקסואל.

הרי לנו תוצאות הרדיפה אחר החופש הפרטי של האדם הפוסט-מודרני: שבירת המסגרת המשפחתית, מין לא מבוקר ולידות לא-רצויות. אין מדובר במקרים חריגים, חולניים או בלתי חוקיים. ההומוסקסואליות הפכה לתופעה לגיטימית, בגושפנקה של בית-המשפט העליון. אונס מבוגרות וקטינות זוכה לענישה סלחנית, שאין בה כל הרתעה. גילוי-עריות הפך לעניין יום-יומי, ואם לשפוט לפי הרוח הנושבת מבית-המשפט העליון, לא רחוק היום שאף מעשים אלה ייחשבו לגיטימיים, אם רק ייעשו בין שני אנשים מבוגרים המודעים למעשיהם, בלי כפייה ומרצונם החופשי.

נוסף לכל זה, מלאה העיתונות היומית במודעות של זנות מכל סוג, של מין קבוצתי ושל חילופי זוגות. הנרי מילר, גיוהן אפדייקף, ולא מעט מהסופרים בני ימינו, היו קרוב לוודאי מחווירים מול המציאות הממשית שאותה ביקשו לתאר, ושהיו נביאיה. בהשוואה לעיר העברית הראשונה ולאחיותיה, נראות סדום ועמורה וכן רומי הדקדנטית ערים פוריטניות תמימות מן העבר.

הקיסרות הרומית נפלה מפסגת העולם אל תחתיות שאול, וכל עוצמתה הייתה לנעורת אש, וכל-כולה עברה מן העולם מבחינה חומרית-ממשית, תרבותית ורוחנית. שריד לא נותר ממנה. אפילו החומרות היתרות של הנזירים והנזירות הקתוליים מימי הביניים לא הצילו לא את רומי ולא את עצמם. הניסיונות הקיצוניים להגביל את ביטוי הטבע האנושי לא הועילו דבר. גם התרבות האירופית הנאורה לא העלתה בידה אלא מעט מאוד בחינוך האדם לקצת ריסון ועידון. בספרו של יזי קשינסקי, "הציפור הכחולה", ובספרים אחדים של אפלפלד ואחרים, אנו

עדים שפשוט אין ברירה. את השלום העולמי חייבים לחפש אפוא תוך שמירת המסגרות הלאומיות, ולא באמצעות שבירתן.

★

אין קיום חברתי-קהילתי לקבוצות בני-האדם בלי המסגרת הלאומית היוצרת לכידות, הרגשת שייכות, תחושת זהות, הרגשת ביטחון ואמונה בעתיד, שבלעדיהם חיים בני-האדם בבדידות, בפרד מפני הבלתי ידוע (אם לא באימה כפי שהאמנות והספרות רואות את הדבר), בתחושת ניתוק, זרות וניכור. בלי הדבק הלאומי או השבטי הופכים חיי האדם דומים לנדודי קיץ וקללתו. בלי התמיכה הלאומית השבטית, השואבת את כוחה מן הביטחון והשלווה המטאפיזיים-דתיים, האדם כבול כפרומותיאוס ועובד לריק כסזיפוס, והוא דומה לחיה נרדפת שאין לה מנוחה לא בעולם הזה ולא בעולם הבא. נראה, כי זה הגורל שמיעדים לנו אלה השוללים אפילו מעט יוניפורמיזם תרבותי. הצעתם של הדוגלים בהומניזם פלורליסטי, חופשי מכל מחויבות אנושית, מוסרית ודתית, היא תחליף עלוב, מאיים ומסוכן לימות המשיח הרומנטיים, המוצעים לנו על-ידי דת ישראל.

כל מי שמבקש להיחלץ ממצבי הניכור למיניהם חייב לעצור רגע, ולהתבונן מחדש באפשרויות השונות המוצגות בפניו. רק אם ייווצר קונצנזוס לאומי, לפחות לגבי היסודות התרבותיים העיקריים של עם ישראל ההיסטורי, נוכל לדבר על עם אחד. כל בני האומה חייבים להתפקד ולהצהיר על מקומם בסקאלה התרבותית-הדתית של האומה, תוך התייחסות מפורטת לפרטי בעיות היסוד העיקריים. לפי תוצאותיו של מפקד זה, ולפי הזכויות הליגיטימיות של המיעוט, יש לערוך אמנה חברתית לאומית שתידון ברבים, תיחתם על-ידי רבים וחשובים, ותזכה למעמד של חוק יסוד. בלי אמנה כזאת, שתסדיר את חיינו, אין עתיד לאומי לעם היושב בציון.

★

אם לא תיחתם אמנה מעין זו, לא תישאר ברירה לחוגים הדתיים. בהיותם מיעוט ייאלצו לחדול מלשאת על גבם את הדאגה לכלל האומה, ויהא עליהם לדאוג לעצמם בלבד. הם יצטרכו להיבדל, להנהיג רישום יוחסין, וליצור גרעין לאומי חדש על בסיס עם ישראל ההיסטורי. בינתיים, יתמוזג החלק החילוני של האומה עם זרים כגון רומנים, פיליפינים, תאילנדים וכושים מניגריה. עם ישראל חילוני זה, שלפי כל הסימנים יוותר על כל עיקרי התרבות העברית ההיסטורית, ובמשך הזמן אף על השפה העברית, שכבר בימינו היא דלה, רצוצה וחסרה כל עומק תרבותי-היסטורי, ובה יסתיים כיבוש המרחב על-ידי עמי ערב. העם היהודי החי בארצו או שיהפוך לחלק בלתי-נפרד מן העם הערבי הסובב אותנו, או שיתפורר מי במרחב ומי בעולם הגדול, ויתפורר לרסיסים שאינם מתאחים.

יישאר רק גרעין קטן אחד, אלה הדתיים הדבקים במהותם היהודית, שאולי יישארו בארץ ואולי ינדדו לארצות ניכר. ואולם, בכל מקום תלווה אותם תורתם, וההלכה תשמור עליהם מלרדת מעל במת ההיסטוריה, כפי שהיא כבר עשתה זאת משך ההיסטוריה היהודית בת אלפי השנים. בינתיים, העולם וההיסטוריה לא יעצרו את מהלכם ולא יעמדו במקום אחד. שנים על שנים יחלפו, ודורות על יובלות ינקפו, עד ששוב תיווצר ההזדמנות, והגרעין הקטן ישלח שורשים, יצמיח גבעול, יעלה עלים וענפים, ואף יפרח ויעשה פירות. כדי לראות התפתחויות אלו כלל וכלל לא צריך להיות נביא. יש רק לראות נכוחה, לחשוב בהיגיון, ולהסיק את המסקנות הנכונות מן המצב הקיים של האומה על סף שנות האלפיים.

באתי רק לתאר מה שנראה לי עיקר לקראת דיון הבהרה באפשרות של קירוב בין חילוניים לדתיים. לא ערכתי מחקר מלא, ולא בדקתי את כל היבטיו של הנושא, ולכן אינני מוסמך לקבוע שהנושאים שמניתי כאן הם החשובים ביותר. הואיל וראייתו של אדם בודד תמיד מוגבלת, אפשר שנשמטו מראיית יסודות חשובים ביותר. אני מקווה, מכל מקום, שאת הבעיות העקרוניות שבהן דנתי – הסברתי ממיטב יכולתי ■

עלינו להיות תלויים זה בזה אם איננו רוצים להיות תלויים כל אחד לחוד.

בנימין פרנקלין